

О. В. Волос

3 ІСТОРІЇ ПРИВАТНОГО КІННОЗАВОДСТВА ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (II ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

втім – як і в інших регіонах Росії тими часами, головним чином через надмірний контроль та адміністративний тиск з боку управлінських структур краю.

Отже, підстав вважати селянське самоврядування в Ізмаїльському повіті у розглядану добу таким, що суттєво різнилося від відповідного у решті регіонів імперії, на наш погляд, мало. Важелів впливу на діяльність установ самоврядування на селі у мешканців Ізмаїльщини через неписьменність селян, традиціоналізм та консерватизм, низький рівень громадської активності та культури загалом було не більше, ніж у селян переважної більшості інших повітів Росії. Ба, навіть після 1878 р. їх дещо у чому стало більше: зокрема, примара відтепер не призначали місцеві посадовці, як це було у румунські часи; він обирався на загальному комунальному сході і лише потім затверджувався місцевою адміністрацією (губернатором) [4, 182]. Відмінності ж у функціонуванні установ селянського самоврядування на Ізмаїльщині зводилися переважно до тих принципів, за якими вони створювались. Дійсно, у цьому краї з його специфічними етнокультурними умовами саме територіальний принцип організації місцевого самоврядування найбільше відповідав нагальним завданням швидкого налагодження функціонування фіскальної системи та запобігав соціальним конфліктам. В цьому контексті перспективним в плані подальшої наукової розробки уявляється питання регіональних особливостей нормативно-правової бази місцевого самоврядування на Ізмаїльщині, пов'язаної з етнокультурними особливостями соціального буття краю.

Південноукраїнські степи до цього часу зберігають славі традиції кіннозаводства. Про людей, що належали до різних станів та присвятили своє життя розведенню коней, ми знаємо дуже мало. Дослідження матеріалів з історії конярства Південної України лише відкриває одну з сторінок минулого Степового Побужжя. Природно-історичні та економічні умови України сприяли розвитку цієї галузі тваринництва. Протягом XIX століття в державі відбувся процес формування ряду інституцій, які займалися питаннями конярства: кінні заводи, земства, сільськогосподарські товариства.

В сучасних умовах інтерес до накопиченого в минулому цими установами досвіду зростає. Ідеї, що були ними розвинуті, є вагомими й сьогодні. З огляду на це вивчення історії конярської справи на регіональному рівні, дослідження еволюції наукових ідей з питань конярства доповнює загальну історію господарського розвитку України.

Метою цієї статті є розгляд внеску окремими відомими землевласниками Херсонської губернії у справу впровадження та пропаганди досягнень й досліджень в галузі конярства. Обмірковування цього процесу вимагає вирішення таких завдань: вивчення стану наявної джерельної бази з означеної проблеми; дослідження та оцінка внеску приватних осіб краю у розвиток конярської галузі в степовій Україні; узагальнення досягнень та успіхів південного регіону в цій галузі тваринництва у визначений історичний період.

Останнім часом в українській історичній науці популярними стали дослідження історії розвитку різних галузей господарської діяльності на місцевому рівні, в яких висвітлено соціально-економічні, культурологічні аспекти історії регіонів. Саме тенденція до вивчення минулого регіонів сприяла появі робіт, що значно розширили фактологічну базу даних про економічний та соціальний розвиток українських земель.

Усю літературу за хронологічним принципом умовно можна розподілити на кілька періодів: дореволюційний, радянський, сучасний. Серед видань загального характеру, що були присвячені конярству в Росії, слід згадати працю І. К. Мердера, в якій проаналізовано стан російського конярства в різні історичні періоди, розглянуто особливості управління цією галуззю в XIX столітті, викладено заходи, що сприяли розвитку приватного кіннозаводства, описано різні породи коней, розведенням яких займалися в російській державі. Автор праці сам визнавав, що для написання у нього було мало історичних джерел, оскільки архів з історії конярства Росії згорів в 30-х роках XVIII століття. Однак загальні тенденції розвитку галузі автором відстежені та проаналізовано [1]. Дослідження XIX століття характеризуються тим, що автори були безпосередніми свідками подій. Чимало робіт присвячено сільськогосподарському виробництву, окремим галузям, що розвивали в своїх маєтках відомі землевласники південної України в той час. Серед

1. Лебеденко О.М., Тичина А.К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. – Одеса: Астропринт, 2002.

2. Корнилович С.И. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана сего края, составленное при гражданской съемке Бессарабии производившей по Высочайшему повелению размежевания оной на участки с 1822 по 1828 год. – Аккерман: Тип. И.М.Гринштейна, 1899.

3. Верховцева И.Г. Украинское Придунавье – славяно-романо-тюркское пограничье: базовые факторы формирования коллективной идентичности населения // Актуальные проблемы социологии, политологии, философии и истории: материалы международной заочной научно-практической конференции (19 декабря 2011 г.). – Новосибирск: Изд. „Сибирская ассоциация консультантов“, 2011.

4. Гессен И.В. Сельская коммуна в Измаильском уезде Бессарабской губернии // Мелкая земская единица: Сборник. – СПб.: б. р. – С. 179-185.

5. Бондаревський А.В. Волосні управління і становище селян на Україні після реформи 1861 року. – К.: вид-во АН УРСР, 1961.

6. Верховцева І.Г., Дізанова А.В. Українське Подунав'я як історико-культурний регіон // Гуржійські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2009.

7. Комунальна установа „Ізмаїльський архів” (Далі – КУА). – Ф. 775. – Оп.1. – Спр. 2.

8. КУА. – Ф. 781. – Оп.1. – Спр. 1.

9. Румынский устав об общинах городских и сельских 1864 г. (с изменениями, введенными Законом 13 марта 1874 г.). – Болград: Тип-я Красиловского, б.р.

10. КУА. – Ф. 533. – Оп.1. – Спр.53.

11. КУА. – Ф. 781. – Оп.1. – Спр. 5.

праць цього періоду слід згадати В. А. Бертесона, А. А. Скальковського, І. Лінке, А. В. Гібер-фон-Грайфенфельдса [2]. Крім того, у другій половині XIX століття у спеціалізованих сільськогосподарських виданнях з'являються публікації, присвячені проведенню та результатам всеросійських і регіональних виставок коней, в яких активну участь брали земські установи, приватні особи, що займалися розведенням коней [3]. В описах сільськогосподарських та промислових виставок місцевого рівня, які обов'язково мали відділи кіннозаводства, міститься чимало інформації щодо стану галузі в краї, способів збереження місцевих порід коней, підвищення прибутковості кіннорозведення [4]. За такими публікаціями ймовірно відслідкувати тенденції розвитку конярства на регіональному рівні, зростання інтересу до цієї справи серед місцевого населення.

Радянські історики через ряд причин не мали можливості об'єктивно висвітлювати та оцінювати діяльність представників знатних дворянських родів, що на регіональному рівні чимало зробили для господарського розвитку краю.

В сучасній історичній науці досить своєчасним є вивчення внеску різних родин у розвиток регіонів Російської імперії на підставі різноманітних документів, які зберігаються в сховищах обласних архівів та краєзнавчих музеїв. Вплив родини Фальц-Фейнів на соціально-економічний розвиток Півдня України досліджено багатьма науковцями, серед них слід згадати Н.В. Данилевича [5], А.А. Задерейчук [6]. Про відомий рід Скаржинських, члени якого досить багато зробили для піднесення економічного рівня розвитку південного степу у XIX столітті й розвивали різні галузі господарства, маємо чимало публікацій та наукову працю О.М. Дорошенко. [7]. Життєдіяльність видатного українського історика, поета, композитора, етнографа, фольклориста, просвітника і громадського діяча М.М. Аркаса в останні десятиліття особливо викликає величезний інтерес серед дослідників. Тематика публікацій про Аркаса та його рід є дуже різноплановою, серед яких слід згадати дослідження В.П. Шкварця [8]. Однак господарська діяльність Аркасів ще не повною мірою оцінена сучасниками та найменше досліджена науковцями і лише тепер зацікавила вчених [9].

У XIX столітті в Росії сформувався інтерес до системного розведення породистих коней та кінного спорту. В цей час почали створюватися спеціалізовані господарства – кінні заводи.

Херсонське земство від моменту запровадження почало дбати про покращення поголів'я селянських коней. В основному заходи земських установ полягали: у облаштуванні злучних пунктів за дорученням управління державного кіннозаводства; купівлі власних плідників; видачі премій за використання плідників для спарування; виділення грошей на купівлю плідників. У 1870 році управління кіннозаводством запропонувало земським установам відпускати казенних жеребців на злучні пункти на таких умовах: для жеребців та обслуговуючого персоналу земські установи повинні були виділяти зручні приміщення безкоштовно; за спарування брати доступну платню; частину або всі витрати на цю справу – взяти на себе.

Відродження конярства як галузі розпочалося в краї з 80-х років XIX століття, що було зумовлено зростанням потреби в конях як робочої сили для перевезення вантажів. З історії краю відомо, що на середину XIX ст. на півдні випасали багатогісячні табуни степових коней, для яких характерними були такі риси, як швидкість і витривалість. Зі слів старожилів, коні мали середній зріст, тонкі й мускулясті ноги, рівну спину, тонку шию з маленькою головою та відносно великими вухами, були дуже добре пристосованими до своєрідних кліматичних умов Південної України. В ті часи їх випасали протягом року на цілих землях, що заростали високим пириєм. В основному коней постачали для кавалерії та продавали за кордон.

Унаслідок швидких темпів заселення південного регіону, в 60-70-х роках XIX століття скоротилася площа пасовищ, на яких можна було випасати коней, і відповідно скоротилося їхнє поголів'я. Головним чином коней розводили для того, щоб задовольнити потребу в робочій силі та для виїзду. Найбільше коней мали німці-колоністи. В їхніх поселеннях розводили голштинську породу, хоча ці коні були не зовсім добре пристосовані до спекотливого літа та й для роботи не сильні. Коштував такий кінь від 90 до 110 рублів. Знавці та любителі коней розводили рисаків, скакунів, а також возовиків [10].

У Херсонському повіті в 80-х роках XIX століття було 10 кінних заводів, які утримувалися переважно великими землевласниками. Серед них особливо вирізнявся племінний завод М. Аркаса, розташований у селі Христофорівці [11, 253]. Завод заснували в 1882 році, і спочатку займалися розведенням коней-рисаків, придбавши для цього одного жеребця та шістьох маток. Крім того, на заводі Аркасів, що був відомий в краї вже на той час, розводили чистокровних коней арабських порід, придбавши для цього двох жеребців та чотирьох маток в 1884 році на державному Стрілецькому кінному заводі та у графа Браницького. Разом із тим, значну увагу приділяли покращенню породи робочих коней.

Займаючись розведенням коней на заводі в Христофорівці, головним завданням для себе М.М. Аркас вважав виведення породи, яка б повністю відповідала всім вимогам регіону. За словами власника заводу, не всі плідники могли слугувати основою для виведення кращих порід, бо, наприклад, ардени не мали необхідної легкості для пробігу на великі відстані, витривалості, вимагали гарних кормів і тяжко переносили літню спеку. Сучасники відзначали на заводі Аркаса гарний порядок і продуману систему виховання коней. Жеребців-плідників протягом року в роботі не використовували, тримали в стайнях, добре годуючи та доглядаючи. Матки теж були тільки для заводу, ніколи не працювали. Утримання коней відповідало всім нормам. Матки з лошатами перебували в окремому відділенні, де були всі зручності та пристосування. Молодняк поділявся на кілька груп за віком та статтю, зимував у теплих і гарно обладнаних стайнях. Після того, як лошат відокремлювали від маток, що робили першого жовтня, їх утримували в спеціальних приміщеннях і добре годували, даючи раз на добу гарнець (посудина місткістю 3,28 літра) вівса та найкраще м'яке поживне сіно.

З двох років їх піддавали суворому вихованню: годували соломою, половою, інколи сіном. Ця метода входила у систему виховання, забезпечуючи формування та розвиток у коней таких рис, як міцність і витривалість, що найбільше цінувалися в конярстві. З квітня до жовтня матки та лоша́та утворювали окремі табун і випасалися на пасовищах, що були відібрані для цього з найкращих цілинних земель та луків. Молодняк, якому вже було більше двох років, випасався окремо стая від стая – на перелогах та стерні після збирання врожаю. Вночі коней не випасали, бо інколи випадала іржава роса, яка потім викликала хворобу шлунку, особливо у лоша́т. Дворічних коней починали тренувати в манежі та поступово приручати до упряжі й об'їздження. Тільки в 4 роки кінь був повністю готовий до свого призначення.

В Христофорівській економії М.М. Аркаса на кінному заводі була спеціальна адміністрація, що займалася цією справою. До її складу входили: наїзник з окладом 420 рублів на рік, якому забезпечували квартиру та повне утримання; помічник, що мав заробітну платню 300 рублів і теж був на повному утриманні, ветеринарний лікар з тими ж пільгами і окладом 180 рублів [12, 172, 190, 247, 313, 319]. Серед адміністрації на заводі Аркаса працювала жінка-наїзниця – Агафія Миколаївна Лященко.

Прислуга заводу була розподілена по стайнях і доглядала окремо кожну породу, володіючи навичками роботи з кінями різного віку. При кожній стайні був старший конюх з платнею 100 рублів та помічник конюха, що отримував від 48 до 100 рублів при повному утриманні. Для обслуговуючого персоналу існувала застільна, а їхні сім'ї отримували пайки – борошном, пшоном, салом.

Високий рівень селекції на заводі та добра школа вучки дозволяла коням з маєтку Аркаса не раз на найрізноманітніших виставках та показах посідати призові місця, завойовувати медалі, про що свідчать, наприклад, матеріали Херсонської земської сільськогосподарської та промислової виставки 1890 року [4]. Аркас виставив коней верхової та робочої порід у відділі конярства, жеребців та маток – у групі рисаків, всього було виставлено 19 породистих коней. Головну нагороду – одну з двох Земських золотих медалей – Микола Миколайович отримав за своїх рисаків. Експертна комісія по відділу конярства, яку очолював губернатор, назначила, що група коней-рисаків М.М. Аркаса представляє майже повну групу та складається з 7 першокласних породистих коней віком 5 років і старше, добре вже сформованих. Вік коней свідчив про досить високий рівень заводу, на якому їх виростили. Верхові коні Аркаса чистої арабської крові теж були відзначені Земською великою срібною медаллю. Бронзову медаль Міністерства Державного майна Микола Миколайович отримав за дворічного жеребця.

У подальшому М.М. Аркас продовжував рекламувати продукцію свого племінного заводу в масштабах щорічних повітових виставок молодняку, що традиційно влаштовували в поселенні Березнегувате. На повітовій виставці 1900 року Аркасом були представлені двоє лоша́т у групі робочих порід та рисаків, які були відзначені Похвальними листами.

Останнім роком розквіту кінноплемінної справи в Аркасівській Христофорівці дослідники вважають 1902 рік [13, 138]. На цей час загальна кількість коней в

економії складала табун із 87 голів, із них 4 – жеребці-плідники, з яких 3 – верхової породи, 1 – рисак; 16 – маток та 10 лоша́т. Крім племінних коней у господарстві були й звичайні робочі коні, за допомогою яких виконували більшість сільськогосподарських робіт у маєтку.

Наприкінці 80-х років XIX століття, за результатами перепису коней в державі, Херсонська губернія мала 274 приватних кінних заводи, в яких утримувалися 453 жеребці та 6965 маток [14, 654].

Серед відомих землевласників минулого, маєтки яких були в межах сучасної Миколаївської області, розведенням коней займався багато родин.

Велика родина Кантакузенів мала чималі маєтки, в основному в північно-західних районах сучасної Миколаївщини [15, 312]. Головним напрямом їх діяльності було сільське господарство. Вони були відомі як крупні господарі з передовими, зразковими маєтками, де активно застосовували новітні технології й технічні винаходи, удосконалюючи їх відповідно до місцевих особливостей. У маєтках розвивалися всі галузі сільського господарства. Кінні заводи Кантакузенів були відомі по всій території Росії [16, 114, 125, 331]. Із членів родини найбільше конярством полюбляв займатися Іван Миколайович Кантакузен (1816-1888) [17, 350-362], що був одружений на Софії Павлівні Ерделі – представниці не менш відомої родини Південної України. В своєму маєтку в селі Молдавка (зараз Козубівка Доманівського району) родина крім кінного заводу, мала два парових млини та вітряк, кузню, винокурню, корчму, тік, склади з зерном, чудовий палац, оточений величезним парком. Найбільшою гордістю Івана Миколайовича був кінний завод, розбудові якого Кантакузен присвятив понад тридцять років. Займаючись розведенням чистокровних коней кіннозаводчик прославився по всій імперії. Купляти його коней приїздили з різних губерній Росії, з Санкт-Петербурга та Москви. Крім племінної справи в маєтку займалися виучкою рисаків. Справу батька по смерті продовжив його син Павло, який отримав у спадок маєток в селі Молдавка. Павло Іванович, відставний ротмістр лейб-гвардії Гусарського полку, розводив елітних коней для імператорського двору. Кінний завод Кантакузенів наприкінці XIX століття входив до відомого „Південно-Західного товариства заохочення рисистого кінно розведення”. За значні досягнення в розведенні чистопородних коней Імператорське Московське товариство любителів кінського бігу в 1898 році нагородило Павла Івановича пам'ятною медаллю. Це ж товариство не раз купляло у Кантакузенів елітних коней, про що свідчать документи купівлі-продажу. Дружина Павла Івановича була з родини Рибон'єрів, брат якої був найвідомішим в Російській імперії кіннозаводчиком, що володів заводом рисистих коней та конюшнею для забігів. Завдячуючи Кантакузенам, як і багатьом іншим відомих землевласникам південного краю, кіннозаводство як галузь сільського господарства, змогло вистояти протягом XIX століття в різні часи своєї історії.

Розведенням коней займався не одне покоління родини Бутовичів, життя яких також було пов'язано з Херсонською губернією. Про кінний завод Іллі Олексійовича Бутовича, розташований у Чернігівській губернії, є згадка в Реєстрі приватних кінних заводів Росії. Згодом завод був реформований та переведений до маєтку Касперо-Миколаївка в Херсонській губернії [18]. Син І.О. Бутовича Іван Ілліч

продовжив справу батька та все своє життя займався племінною справою, розводячи орловських рисаків. Цю породу коней також полюбив ще в дитинстві онук Іллі Олексійовича – Яків, заявивши: „Кінь – це Бог”. Якраз саме він найбільше прославився як передовий кіннозаводчик Росії на початку ХХ століття [19]. Яків Іванович отримав військову освіту, після того як він вийшов у відставку по закінченню російсько-японської війни, активно почав вивчати тваринництво в європейських університетах, особливо приділяючи увагу конярству. В цей же період Бутович починає видавати в Москві журнал, присвячений своїй улюбленій породі коней – орловському рисаку. На початку ХХ століття Москва була центром кінноплемінної справи в державі. Я.І. Бутович приймає рішення перебраться ближче до центру. У 1909 році з цією метою купує маєток Прилепи в Тульській губернії, де починає розширювати та перебудовувати приміщення придбаного кінного заводу. З часом Яків Іванович перевів Касперо-Миколаївський кінний завод з Херсонської губернії до маєтку в Прилепах, пізніше придбав ще декілька заводів та ряд славновзвісних коней, таким чином був сформований потужний генофонд. Благородні тварини з заводу Бутовича отримували золоті медалі на виставках, не раз перемагали в бігах. Його авторитет в питаннях теорії та практики рисистого кіннозаводства став загальноновизнаним. Я.І. Бутович був призначений членом Ради головного управління Державного кіннозаводства, обраний членом правління Всеросійського союзу заводчиків і любителів орловського рисака. Яковом Івановичем чимало було написано про генеалогію коней та орловську породу. Бутовича знали і як творця єдиної унікальної галереї, присвяченої коням, де були зібрані картини та світліни з зображенням коней, бронзові скульптури, книги про коней, яких в бібліотеці було майже три тисячі. Галерея швидко розросталася, і в 1916 році кіннозаводчик збудував спеціальне приміщення для музею з дотриманням правил та вимог до музейних приміщень, що в ті часи було ідеальним для розміщення експозиції. В музеї Бутовичем велась велика наукова робота зі складання системних каталогів художніх творів і книг. Популярність музею була значною. Про нього багато писали, приїжджали побачити унікальне зібрання. Яків Іванович зробив значний внесок у розвиток конярства. Маючи один із найкращих кінних заводів Росії на початку ХХ століття, немало зробив для його збереження за радянських часів.

У минулому немало патріотично налаштованих передових землевласників степової України докладали зусиль та витрачали кошти для збереження і розвитку конярства в регіоні, розводячи як робочу худобу, так і займаючись племінною селекцією. Опрацювання місцевих історичних архівних матеріалів дозволяє більш повно та об'єктивно розкрити внесок відомих кіннозаводчиків Південної України в загальнодержавну справу.

1. Мердер И. К. Исторический очерк русского коневодства и коннозаводства / И. К. Мердер. – СПб., 1897

2. Бертесон В. А. Мигиевское хозяйство В. П. Скаржинского // Записки общества сельского хозяйства южной России. – 1887. – № 6; Скальковский А. А. Записки о торговых и промышленных силах Одессы, составленные в 1859 г. А. А. Скальковским / А. А. Скальковский. – СПб., 1865; Линке И. Овцеводство в Южной России / И. Линке.

- СПб., 1882; Гибер-фон-Грайфенфельфельс А. В. Коневодство и кіннозаводство в имениях наследников Фальц-Фейна Таврической губернии Днепровского уезда / А. В. Гибер-фон-Грайфенфельфельс. – Перекоп, 1903.
3. Коптев В. И. Всероссийская конская выставка в Москве в 1866 г. // Конноводство. – 1867. – № 3.
4. Описание Херсонской земской сельскохозяйственной и промышленной выставки 1890 года: в связи с состоянием главных отраслей хозяйства в Херсонской губернии. – Херсон: Тип. О. Д. Ходушиной, 1891.
5. Данилевич Н. В. Барон Фальц-Фейн. Жизнь русского аристократа / Н. В. Данилевич. – М., 2000.
6. Задерейчук А. А. Фальц-Фейны в Таврии / А. А. Задерейчук. – Симферополь: Доля, 2010.
7. Дорошенко О. М. Рід Скаржинських в історії Південної України / О. М. Дорошенко. – Миколаїв, 2011.
8. Шкварець В. П. Микола Миколайович Аркас: Життя. Творчість. Діяльність / В. П. Шкварець. – Миколаїв–Одеса: Ризо-графіка, 2002.
9. Волос О. В. Господарська діяльність Миколи Аркаса – одна з малодосліджених сторін його життя // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Том IV. – Київ, 2005.
10. Материалы для оценки земель Херсонской губернии: в 6 т. – Херсон: Тип. Н. О. Ващенко, 1883. – Т. 1. Одесский уезд (статистико-экономическое описание уезда).
11. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Торгово-промышленный адрес-календарь Российской империи на 1895 год. – СПб.: Изд. А. С. Суворина, 1895.
12. Материалы для оценки земель Херсонской губернии: в 6 т. – Херсон: Тип. О. Д. Ходушиной, 1890. – Т. VI. Херсонский уезд (статистико-экономическое описание уезда).
13. Сацкий А. Аркасовская Христофоровка // Краеведческий альманах. – Миколаїв, 2004. – № 1.
14. Список частных конских заводов в России. – СПб., 1904. – 1277 с.
15. Кантакузены // Энциклопедический словарь. – СПб., 1895. – Т. XIV. Кн. 27.
16. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. А. Скальковский. – Ч. II: Хозяйственная статистика Новороссийского края. – Одесса, 1853.
17. Руммель В. В., Голубцов В. В. Родословный сборник русских дворянских фамилий, в двух томах / В. В. Руммель, В. В. Голубцов. – СПб., издание А. С. Суворина, 1886.
18. Опись Касперо-Николаевского рысистого завода Я. И. Бутовича, состоящего при селце Прилепы в 20-ти верстах от г. Тулы: по сведениям на 1 января 1913 г. – М., 1913.
19. Гуревич Д. Яков Иванович Бутович / Д. Гуревич // Наше наследие. – 1997. – № 41.

О. В. Герасименко

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ АКТИВІЗАЦІЇ СЕЛЯНСЬКОГО РУХУ В ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Одним із найвагоміших чинників, який спонукав селянство Лівобережної України до активних виступів, була земельна проблема, яка на початку ХХ ст. постала для більшості лівобережного селянства дуже гостро. І головною причиною цього стало не масове обезземелення селянства під час реформи 1861 р., а об'єктивні процеси утвердження ринкових відносин у сільському господарстві та ряд інших факторів, на яких ми зупинимося нижче.